

บทที่ 1

บทนำ

ศิลปวัฒนธรรมจีนของคนไทยเชื้อสายจีนที่ศาลเจ้าคือศิลปวัฒนธรรมที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ มีผู้เข้าสักการบูชาด้วยความศรัทธาเป็นความตั้งใจโดยตรง รวมทั้งเข้าเยี่ยมชมในฐานะเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ศาลเจ้าจีนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนมากกระจายตัวอยู่ทุกจังหวัดตามความแหล่งท่องเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญและชุมชนที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับคนไทยเชื้อสายจีน ทำให้มีความจำเป็นต้องศึกษาประวัติความเป็นมา ลักษณะสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ภาษาและวรรณกรรมจีนที่ปรากฏเห็นอยู่ในศาลเจ้าสำหรับเป็นแหล่งการเรียนรู้สำหรับการท่องเที่ยวและการศึกษาเพื่อเข้าใจศิลปวัฒนธรรมจีนที่ศาลเจ้าให้มากขึ้น ชาวจีนสร้างศาลเจ้าด้วยสาเหตุหลายประการดังนี้¹

1. สร้างเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจ เนื่องจากการเดินทางออกจากบ้านเกิดไปต่างประเทศของชาวจีนโพ้นทะเลในสมัยก่อนเป็นไปด้วยความยากลำบาก โดยเฉพาะการเดินทางทางน้ำด้วยเรือสำเภาหรือเรือกลไฟ ก่อนจะลงเรือผู้เดินทางมักอัญเชิญองค์เทพที่กราบไหว้ที่บ้าน หรือห่อเอาจีวรจากกระดางรูปหน้าแท่นบูชาเทพที่บ้านของตนติดตัวมาด้วย เพื่อเป็นเครื่องรางป้องกันอันตราย จึงมักมีเรื่องราวของชาวจีนผู้อพยพบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับเครื่องรางเหล่านี้ตลอดเวลาเมื่อผ่านการเดินทางมาสู่จุดมุ่งหมายอย่างปลอดภัย จึงระลึกถึงเทพเจ้าที่อัญเชิญมาด้วยว่าได้ปกป้องให้พ้นภัย ด้วยความสำนึกในพระคุณของเทพเจ้าจึงสร้างศาลเจ้าขึ้นเพื่อประดิษฐานรูปเคารพขึ้น

2. สร้างตามความเชื่อและประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ศาลเจ้าจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวจีนอย่างมาก ศาลเจ้ามักจะเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ความเชื่อหรือเป็นที่รวมของคนจีนในงานประจำปี

3.สร้างเพื่อเป็นศาลเจ้าประจำตระกูล เพื่อใช้เป็นที่กราบไหว้บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นประเพณีที่ปรากฏในราชสำนักโดยมีศาลเจ้าประจำราชวงศ์เหมือนกัน

4.สร้างตามความนิยม เช่นศาลเจ้าประจำตลาดตามเมืองใหญ่ ๆ นิยมสร้างศาลเจ้าเพราะ ทำให้กิจการของเจ้าของตลาดเจริญรุ่งเรือง จึงทำให้ตลาดอื่น ๆ สร้างตามแบบกัน นิยมสร้างศาลเจ้าประจำตลาดตามเมืองต่าง ๆ

5.สร้างเพื่อแก้บน ผู้ที่ได้บนบานขอพรจากเทพเจ้าหากได้ตามสมประสงค์แล้วจะสร้างศาลเจ้าถวายเทพเจ้านั้น ๆ

6.สร้างด้วยความศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้าเกิดจากความศักดิ์สิทธิ์ของเทพ ทำให้ผู้ศรัทธาบริจาคที่ดินและทรัพย์สินก่อสร้างศาลเจ้าขึ้นมา

ศาลเจ้าเก่าที่สุดคือศาลเจ้าวัดพญูเชิงวรวิหารที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.1867 ก่อนปี พ.ศ.2160 วัดพญูเชิงวรวิหารใช้ชื่อว่าชานเป่างงเมี่ยว ตามหลักฐานที่ปรากฏในหนังสือตงซึหยางเช่าหรือการสำรวจทะเลตะวันออกและตะวันตก ในสมัยราชวงศ์หมิงในปี พ.ศ.2160 ได้บันทึกไว้ว่า “ชานเป่าเมี่ยวอยู่ในด้านที่ 2 เพื่อรักษาขันที้เจ็งเหอ” ในปี พ.ศ.1950 ขันที้เจ็งเหอหรือแต่ฮั่วแห่งราชวงศ์หมิง²ได้เคยเดินเรือมาถึงบริเวณนี้คราวเดินทางเยือนฝั่งทะเลฝั่งตะวันตกครั้งที่ 2 และต่อมาในปี พ.ศ.1952 ได้เดินทางมาเยือนกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้เรือเล็กมาค้าขายอยู่แถบนี้ การเยือนกรุงศรีอยุธยามีส่วนส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศไทยและจีน รวมทั้งทำให้คนไทยมีความประทับใจวัฒนธรรมจีนมากขึ้น ชาวจีนโพ้นทะเลที่อาศัยบริเวณนี้ได้ขนานนามวัดพญูเชิงวรวิหารว่าชานเป่างงเมี่ยว เพื่อระลึกถึงขันที้เจ็งเหอหรือเงินเหอ หรืออีกชื่อหนึ่งคือ ขันที้ชานเป่า วัดพญูเชิงวรวิหารปัจจุบันเป็นวัดไทยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปพระไตรรัตนนายกที่คนจีนและชาวไทยนับถือมากรู้จักกันในนามช่าปอกง ภายในอุโบสถเหนือช่องประตูทางเข้าเป็นแผ่นป้ายไม้จำหลักอักษรจีนอ่านว่าชานเป่าฝูกงหรือช่าปอกงหมายถึงพระไตรรัตนนายกหรือหลวงพ่โตวัดพญูเชิง³

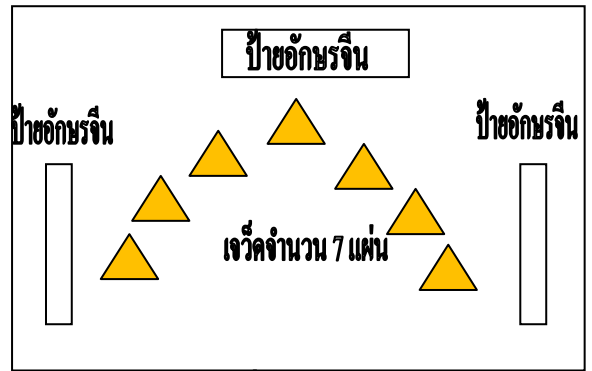
ศาลเจ้าจีนเดิมน่าจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับศาลเจ้าแบบไทยดังจะเห็นได้จาก ศาลหลักเมืองชลบุรีเดิมน่าจะเป็นศาลเทพารักษ์⁴ ความคิดเห็นนี้พิจารณาจากเจี๊วดแผ่นไม้ กระดานมีรูปแกะสลักภาพเทพารักษ์จำนวน 7 แผ่น ขนาดสูงสุดราวเมตรเศษและมีระบุคำว่า "ทรงเมือง" ด้านล่างของเจี๊วด โดยเฉพาะเจี๊วดแผ่นกลางเป็นศิลปะแบบอยุธยา มีคำอธิบายว่าเป็นพ่อเมือง อีกสองอันอธิบายว่าเป็นพระเสื้อเมืองและพระทรงเมืองเชื่อว่าศาลหลักเมืองหรือศาลเทพารักษ์เดิมน่าจะสร้างร่วมสมัยกับวัดใหญ่อินทาราม ชลบุรี อาคารศาลหลักเมืองชลบุรีเป็นอาคารทรงไทยพื้นบ้านแบบเรียบง่ายไม่มีเสาหลักเมืองภายในอาคารมีอักษรจีนเขียนไว้ว่า เป่า โย่ว ชื่อ หมิน- ปกป้องคุ้มครองประชาชน และมีคำกลอนคู่ต้อยเคียงสลักที่เสาในศาลหลักเมือง

ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาครหรือเจ้าพ่อวิเชียร โชติเดิมน่าจะเป็นศาลเทพารักษ์มาก่อนเช่นเดียวกันเพราะมีเจี๊วดไม้แกะสลักด้วยไม้โพธิ์มีลักษณะคล้ายองค์พระสยามเทวาธิราช⁵ อยู่ในท่าประทับยืนบนเกี้ยวซึ่งแกะสลักวาดลายงดงามวิจิตร แล้วปิดทองคำเปลวบริสุทธิ์ทับไปอีกชั้นหนึ่งมีความสูงประมาณ 1 ศอกเศษ ประดิษฐานอยู่ในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเป็นที่เคารพสักการะของชาวสมุทรสาครและจังหวัดใกล้เคียงเปรียบเสมือนศูนย์รวมจิตใจของประชาชน โดยเฉพาะชาวประมงและคนไทยเชื้อสายจีนส่วนใหญ่จะมีความเชื่อถือศรัทธามาก่อนออกเรือหาปลาทุกครั้งจะต้องมีการจุดประทัดเป็นการเช่นไหว้สักการะทุกครั้งเล่ากันว่าในสมัยนั้นได้พบแผ่นไม้แกะสลักคล้ายเทพารักษ์ลอยน้ำมาขึ้นที่คลองลัดป้อมใกล้กับป้อมวิเชียรโชฎกไม่ไกลจากที่ตั้งศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรสาครในปัจจุบันมากนัก ชาวบ้านจึงอัญเชิญไปประดิษฐานไว้บนตลิ่งและนำไปบูชาในที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง⁶ ศาลเจ้าจีนจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับศาลเทพารักษ์ของไทย ตัวอย่างที่น่าสังเกตและเห็นเด่นชัดที่สุดก็คือคนจีนบูชาหลักเมืองหรือหลักแห่งรัฐ ความเชื่อเรื่องหลักเมืองไทยมาจากศิวลึงค์ของอินเดียผ่านทางกัมพูชา จากวัฒนธรรมเขมรโบราณหินศิวลึงค์สัญลักษณ์อำนาจอธิปไตยของกษัตริย์นำมาตั้งบูชาในเมืองหลวงและหัวเมือง เมื่อนครวัดเสื่อมอำนาจลงยังคงมีลึงค์หรือหลักเมืองเป็นศูนย์กลางของสัญลักษณ์เมืองต่อมาภายหลังหลักเมืองส่วนใหญ่จะสลักจากท่อนซุงและทำตามแบบที่กำหนดไว้แต่ลักษณะหลักรูปลึงค์ยังคงปรากฏชัดอยู่ ความเชื่อของคนไทยนั้นหลักเมืองเสมือนหนึ่งผี

อาคารศาลหลักเมืองชลบุรีศิลปะไทยพื้นบ้านมีวัฒนธรรมจีนปรากฏให้เห็น

พ่อเมือง

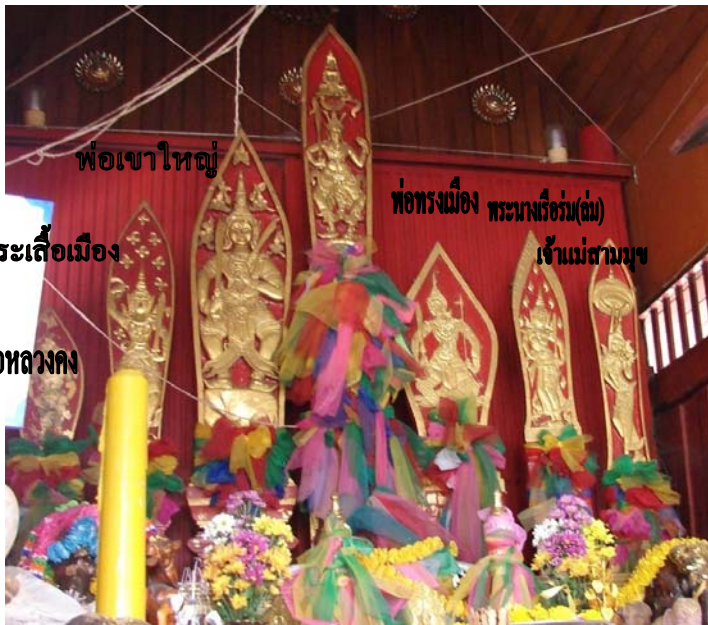
บันได

แท่นบูชา

ที่เผาธูป

บันได

พ่อเขาใหญ่

พระเสื้อเมือง

พ่อหลวงคง

พ่อทรงเมือง

พระนางเรือล่ม(นม)

เจ้าแม่สามสิบ

เป่า โยว ชื่อ หมิน -ขอ ปกป้องคุ้มครองประชาชน

ศาลกตอนชู่ ด้ายเลี้ยง แกะสลักตัวอักษรจีนลงบนไม้เนื้อแข็งตัวอักษรปิดทองที่มีความหมายในทางศาสนาธรรม

หรือวิญญานตามลัทธิการถือผีและสิ่งสถิตอยู่ในฐานะผีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของเมืองหรือรัฐ ชาวจีนที่มาตั้งรกรากอยู่ในเมืองยอมรับถึงความมีอำนาจของเทวดาแห่งสถานที่นั้น จึงได้เริ่มกราบไหว้บูชาหลักเมืองและในที่สุดรับสืบทอดการบูชาลึงค์เข้าไปในความเชื่อทางศาสนาของตนเอง ชาวจีนนับถือหลักเมืองเท่ากับเจิงหวางซึ่งเป็นเทวดาประจำกำแพงและคูรอบป้อมปราการของคนจีนพบเห็นตามเมืองต่าง ๆ ที่มีกำแพงล้อมในประเทศจีน คนจีนหาที่ให้หลักเมืองหลายแห่งอยู่ใหม่ในศาลที่สร้างขึ้นใหม่และคนจีนคนไทยร่วมกันสักการะบูชาเทวดาองค์เดียวกันในวัดหรือศาลเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง⁷ ภาคตะวันออกจะมีเสาศิวลึงค์ที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองตราดและมีวัฒนธรรมจีนร่วมกับวัฒนธรรมไทยทุกศาลหลักเมืองในภาคตะวันออก นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมเจิงหวางทรงประดิษฐานที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจันทบุรีและศาลหลักเมืองขลุง จันทบุรีเป็นตัวอย่างการนับถือศาลเจ้าพ่อหลักเมืองของคนจีน⁸

ชาวจีนแต่เจ้าสร้างศาลเจ้าแม่เบ็กไฟรจังหวัดราชบุรีทับศาลเดิมในปี พ.ศ. 2468 เจ้าแม่เบ็กไฟร⁹ เจ้าแม่เทียนโหวเซี่ยบ้อและเจ้าแม่ทับทิมน่าจะเป็นองค์เดียวกันและมีความเกี่ยวข้องกับทางน้ำ การประมงและการเดินเรือ เจ้าแม่องค์นี้มีปรากฏมาก่อนตั้งที่ว่าการอำเภอและตลาดบ้านโป่งตั้งอยู่ริมน้ำและตรงท้องคุ้งตลิ่งพังจึงได้ย้ายหนีน้ำประมาณ 2 ครั้งเดิมศาลมีลักษณะเป็นเรือนฝากระดาน 2 หลังแฝด หลังคามุงสังกะสีพื้นกระดานขนาดกว้างยาว 4 วา 2 สอก สีเหลี่ยม ภายในศาลเจ้าแม่เบ็กไฟรปัจจุบันนี้เป็นรูปพระจินทรงเครื่องปิดทองนั่งอยู่บนฐานสูงประมาณ 1 ฟุตและมีรูปสาวกอีก 2 องค์ เจ้าแม่ควรจะเป็นเทพารักษ์อย่างไทยแต่ที่กลายเป็นในปัจจุบันกลับเป็นแบบอย่างจีนและศาลเปลี่ยนเป็นศาลเจ้า เพราะเหตุด้วยคนจีนเป็นผู้ปกครองดูแลศาลและความนิยมนับถือก็อยู่ในหมู่ชาวจีนเป็นส่วนมากด้วย¹⁰ ศาลเจ้าพ่อเทียนดกอำเภอสตึก จังหวัดชลบุรีจากหลักฐานรูปถ่ายก่อนบูรณะเป็นเรือนฝากระดาน 3 หลังแฝดเรือนหลังนอกมุงสังกะสี สองหลังแฝดถัดไปหลังคามุงกระเบื้องเป็นลักษณะของศาลเจ้าจีนในปัจจุบันซึ่งแบ่งอาคารเป็น 3 ช่วงตามประโยชน์ใช้สอยก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นแบบศาลเจ้าแบบจีนในปัจจุบันที่ศาลเจ้าเทียนดกปัจจุบันเขียนชื่อศาลเจ้าเป็นภาษาจีนว่า เต้า ปึง เหมียว ด้วยเหตุผลเนื่องจากชาวจีนเป็นผู้ดูแลศาลเจ้าแห่งนี้¹¹

ศาลเจ้าหลักเมืองขลุง จังหวัดจันทบุรีเดิมเป็นศาลเจ้าเล็ก ๆ ตั้งอยู่ระหว่างต้นตะเคียนใหญ่สองต้น ในสมัยนั้นสถานที่แห่งนี้เป็นค่ายทหารมาก่อน ต่อมาปี พ.ศ.2448 ราชการได้สร้าง

เป็นที่ทำการอำเภอเมืองขลุงอยู่ด้านหน้าศาลเจ้าเป็นอาคารไม้ ปัจจุบันคืออาคารสำนักงานเทศบาลเมืองขลุงหลังใหม่ ศาลเจ้าแห่งนี้ชาวไทยและจีนมากราบไหว้ขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ครอบครัวเป็นประจำ ในสมัยนั้นไม่มีผู้ใดทราบว่าเป็นศาลหลักเมือง ต่อมาในปี พ.ศ. 2500 ขลุงมูลนิธิฟ่งไถ่ยี่เซียวเกาะ ได้ทำพิธีขุดศพไร้ญาติในพื้นที่โรงเรียนเทศบาลขลุงในสมัยนั้นเป็นป่าช้า เพื่อนำพื้นที่มาสร้างเป็นโรงเรียนจึงดำเนินการประกอบพิธีโดยคณะทรงจากอำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี การทำพิธีจะต้องไปอัญเชิญเทพเจ้าจากศาลเจ้าต่าง ๆ มาร่วมพิธี และเมื่อคณะทรงองค์เทพสุดโจ้วไปยี่จุนเซี่ยสุดประทับทรงได้แจ้งแก่คณะกรรมการว่ายังไม่ได้เชิญเจ้าหลักเมืองขลุงมายังปะรำพิธี คณะกรรมการไม่ทราบว่าเจ้าหลักเมืองขลุงอยู่ที่ใด ท่านสุดโจ้วจึงนำคณะกรรมการไปยังหลังสำนักงานเทศบาลตำบลขลุงและแจ้งว่าศาลเจ้าหลังดังกล่าวคือศาลหลักเมืองขลุง ชาวขลุงโดยทั่วไปจึงทราบว่าศาลหลักเมืองอยู่ในเขตอำเภอขลุง ต่อมาปี พ.ศ. 2507 มีมติไปอัญเชิญท่านสุดโจ้วจากขลุงมูลนิธิมาประทับทรงเพื่อหาพื้นที่ ๆ เป็นมงคลสร้างศาลหลักเมืองขึ้นในพื้นที่ปัจจุบัน โดยสร้างเป็นอาคารไม้ 1 หลัง¹² ต่อมาในปี พ.ศ. 2515 คณะกรรมการในสมัยนั้นเห็นว่าศาลเจ้าทรุดโทรมมากจึงได้รื้อถอนแล้วสร้างหลังใหม่เป็นอาคารคอนกรีตหลังปัจจุบัน ศาลหลักเมืองเดิมใช้ชื่อว่าศาลเจ้าหลักเมือง มีลายเทพพนมและลายไทยประดับที่จั่ว มีอักษรจีนฉาง หวง กู่ เหมือนวากับ ปัจจุบันดูได้จากศาลเจ้าหลักเมืองที่ค่ายเนินวง จังหวัดจันทบุรี¹³

ศาลหลักเมืองนครนายกภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองมีเสาหลักเมืองสองต้น เป็นเสาหลักเมืองรูปดอกบัวหลักเดิมสร้างในปี พ.ศ.2453 เสาหลักเมืองสร้างใหม่ประดิษฐานเคียงคู่กันภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองมีประติมากรรมจีนมีอักษรจีนกำกับ ภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองมีเจี๊วต์ไม้สลักภาษาจีน “ผิงอัน” หมายถึงปลอดภัย ด้านบนสลักเป็นเทพารักษ์วางพิงกำแพงตรงบริเวณประติมากรรมจีน¹⁴ ศาลหลักเมืองระยองสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2438 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเดิมเป็นศาลไม้ มีลักษณะอาคารเป็นศาลเจ้าจีนต่อมาในปี พ.ศ. 2486 เสาหลักเมืองได้หักพังลงมาชาวบ้านจึงร่วมกันบูรณะปฏิสังขรณ์ให้มีความมั่นคงแข็งแรงขึ้นและสร้างมณฑปทรงจัตุรมุขรอบไว้ เพื่อให้เสาหลักเมืองได้ประดิษฐานอยู่ในอาคารที่เหมาะสมและเมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2534 สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกได้เสด็จฯ เป็นองค์ประธานในการวางศิลาฤกษ์มณฑปหลักเมืองแห่งนี้ สำหรับยอดเสาหลักเมืองนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จฯ มาทรงพระสุหร่ายและทรงเจิมแผ่นยันต์ใหม่พร้อมกับได้อัญเชิญยอดเสาเข้าสวมไว้ มีการจัดพิธีสมโภชเมื่อวันที่ 1 กันยายน

พ.ศ. 2536¹⁵ ภายในอาคารศาลหลักเมืองศาลเจ้าจีนมีเจี๊วดจำนวน 4 แผ่นวางไว้ด้านข้างซ้ายของเจ้าพ่อหลักเมืองเจ้าพ่อปึงเถ่ากงจำนวน 2 แผ่นวางไว้ด้านข้างขวาจำนวน 2 แผ่น ศาลเจ้าน่าจะมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมไทยโดยเฉพาะศาลเทพารักษ์ เมื่อมีการซ่อมแซมศาลเดิมซึ่งเป็นศาลไม้ ซึ่งมักไม่มีการบันทึกรูปทรงอาคารไว้แน่ชัด อาจเปรียบเทียบได้กับศาลเจ้าแม่เบ็กไพร จังหวัดราชบุรีและศาลเจ้าพ่อเทียนดก สัตหีบ จังหวัดชลบุรี คงมีแต่เพียงเจี๊วดไม้เหมือนกับที่ศาลหลักเมืองชลบุรี ศาลหลักเมืองชลบุรีเป็นรูปแบบศาลเทพารักษ์แบบหนึ่งที่เป็นอาคารทรงไทยพื้นบ้านแบบเรียบง่าย มีเจี๊วดไม้ประดิษฐานไว้ มีอักษรจีนกำกับไว้บริเวณต่าง ๆ ที่ศาลเจ้าแม่บูชา ปานทอง ชลบุรีมีเจี๊วดไม้จำนวนสามอันประดิษฐานภายในศาลเจ้า ส่วนวัดพนัญเชิงวรวิหารซึ่งมีหลักฐานว่าเคยเป็นศาลเจ้ามาก่อนแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไทยและจีนเป็นเอกลักษณ์ให้สำหรับศึกษาอย่างละเอียดต่อไป

วัฒนธรรมไทยที่ศาลเจ้าแบบต่าง ๆ

ศาลหลักเมืองของ อำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี

ศาลเจ้าพ่อเทียนดก สัตหีบ ชลบุรี

วัฒนธรรมไทยที่ศาลเจ้าแบบต่าง ๆ

เจว็ดจำนวน 4 แผ่นที่ศาลหลักเมืองระยอง

เจว็ดจำนวน 3 แผ่นที่ศาลเจ้าแม่บูชา ปานทอง ชลบุรี

เจว็ดศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครนายกมีลายสลักรูปเทพารักษ์ด้านล่างสลักอักษรจีน"ผิงอัน"แปลว่าปลอดภัย

ศาลเจ้าของคนจีนมักจะมี ความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับกลุ่มภาษา จุดมุ่งหมายสำหรับการสร้างและอื่น ๆ ประกอบกันมักเป็นสัญลักษณ์ของการแบ่งแยกมากกว่าความสามัคคี แต่ละกลุ่มภาษาเลือกนับถือเจ้าองค์หนึ่งหรือมากกว่านั้นตามที่พวกตนพอใจ¹⁶ ศาลเจ้าเก่าที่สุดของคนจีนแต่ละกลุ่มภาษา เช่น ศาลเจ้าฮักเกี้ยนที่เก่าแก่ที่สุดคือศาลเจ้าจีหนันเมี้ยวสร้างเมื่อ พ.ศ.2229 อยู่ในกรุงเทพฯ เพราะชาวจีนส่วนใหญ่อพยพเข้าไปอยู่ในกรุงเทพฯ ก่อนจะแยกย้ายกันไปอยู่ในหัวเมืองอื่น จึงถือว่าศาลเจ้าที่สร้างในกรุงเทพฯ เป็นศาลเจ้าที่สร้างขึ้นในยุคแรกที่เดินทางเข้ามา ศาลนี้สร้างมาเกือบ 300 ปี ศาลเจ้าที่มีอายุเก่าแก่รองลงมาก็คือ ศาลเจ้าโจชื่อก้ง พ.ศ.2349 เป็นศาลเจ้าชาวจีนฮักเกี้ยน แสดงถึงความมั่งคั่งของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมปลายสมัยราชวงศ์ชิง พ.ศ.2126-2454 อย่างเด่นชัด เดิมศาลเจ้าโจชื่อก้งมีชื่อว่าวัดซุ่นเจียงมาก่อนนิยมใช้สีเหลืองเป็นใหญ่ ศาลเจ้าเก่าแก่ที่สุดของชาวและคือศาลเจ้าซาในสร้างเมื่อ พ.ศ.2390 ศาลเจ้าเก่าแก่ที่สุดของชาวจีนแต้จิ๋วคือศาลเจ้าบ้านหม้อสร้างเมื่อ พ.ศ.2395 ศาลเจ้าเก่าที่สุดของชาวจีนไหหลำคือศาลเจ้าแม่ทับทิม สามเสน สร้างเมื่อ พ.ศ.2384 ศาลเจ้าเก่าที่สุดของชาวจีนกวางตุ้ง คือ ศาลเจ้าสมาคมกวางตุ้ง หรือกงจิ้งก้ง สร้างเมื่อ พ.ศ.2423¹⁷

ศาลเจ้าที่เป็นวัดทางพระพุทธศาสนานิกายมหายานในประเทศไทยแบบจีนเกิดขึ้น โดยเฉพาะแบบหนึ่ง เกิดขึ้นโดยบังเอิญมีชื่อเหมือนกับเป็นสถานที่สำคัญในการสักการะบูชาสำหรับคนจีนในประเทศไทย ตามชื่อของผู้นำคณะสำรวจทางทะเลของราชวงศ์หมิงที่รุ่งเรืองคือเจิ้งเหอ ชันเป่าเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าชันเป่าไทเซียน ในพุทธศาสนามีความคิดขั้นพื้นฐานเรื่องพระรัตนตรัยนับถือหลักศาสนาที่สำคัญ 3 ประการ คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ความคิดเรื่องพระรัตนตรัยนี้ได้แปลตามตัวอักษรเป็นภาษาจีนทั้งประเทศจีนและในประเทศไทยคือชันเป่า แม้ว่าเป่าในชื่อตัวเล็กของเจิ้งเหอนำมาเขียนในลักษณะอื่นและมีความหมายต่างไป เช่น แปลว่า การคุ้มครองปกป้องรักษา แตกต่างกับคำเป่าตามความคิดชาวพุทธ คำสองคำนี้ออกเสียงอย่างเดียวกัน จึงไม่น่าประหลาดใจเลยว่าคนจีนในไทยไม่รู้หนังสือส่วนใหญ่จะสับสนกับชื่อที่ออกเสียงเหมือนกันสองชื่อในตำนานความเชื่อถือชาวจีนในไทย เจิ้งเหอได้รับการบูชาอย่างเทพเจ้าในไทยในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ชื่อของชันเป่ากงเขียนบ่อยครั้งเป็นพระรัตนตรัยแทนที่จะเป็นการคุ้มครองปกป้องรักษา 3 ประการ ในประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิง กล่าวถึงวัดพระรัตนตรัยในประเทศไทยสร้างโดยเจิ้งเหอ การผสมเรื่องที่ผิดพลาดนี้ชี้ให้เห็นว่าในสมัยอยุธยามีความสับสนเกิดขึ้นระหว่างชันเป่ากงที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าและตามความคิดของชาวพุทธ วัดพุทธชันเป่า-พระรัตนตรัย- ที่มีชื่อเสียงที่สุดอยู่ที่จังหวัด

พระนครศรีอยุธยา วัดชันเป่าเดิมน่าจะถูกพม่าทำลายในปี พ.ศ.2310 และสร้างใหม่ขึ้นมาแทนที่วัดเดิม ตำนานของคนจีนทุกวันนี้เล่าว่า ชันเป่ากง คือ เจิ้งเหอ สร้างวัดนี้ขึ้นในราชวงศ์หมิง มีวัดชันเป่าอย่างน้อยที่สุด 3 วัดที่คนจีนนับถือโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่วัดกัลยาณมิตรรวมหาววิหาร ธนบุรี วัดพนัญเชิงวรวิหาร พระนครศรีอยุธยาทั้งสองวัดเป็นแบบไทย และวัดอภัยภูฏาภิคาราม ละเชิงเทราเป็นศาลเจ้าจีนมาก่อนจะเปลี่ยนเป็นวัดญวนในศาสนาพุทธนิกายมหายาน มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ภายในเป็นที่นับถือทั้งคนไทยและคนจีนตามแบบไทย ชันเป่ากงเป็นเทวดองค์หนึ่งในบรรดาเทวดาที่เป็นใหญ่ทั้งหลายของชาวจีนในท้องถิ่น การเคารพชันเป่ากงที่อยู่ในรูปแบบพระไทยทำให้ลูกจีนในไทยเปลี่ยนไปเป็นพุทธศาสนาแบบไทย¹⁸

หลวงพ่อชาป่ากง วัดพนัญเชิงวรวิหาร

หลวงพ่อชาป่ากง วัดกัลยาณมิตรรวมหาววิหาร

วัดพนัญเชิงวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ประติมากรรมชันเป่ากง ที่สุสานมณฑลนานกิง ประเทศจีน

ศาลเจ้าแม่ทับทิมจังหวัดระยองมีประวัติการก่อสร้างอายุมากแห่งหนึ่งคือเริ่มสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2421 เพื่อประดิษฐานองค์เจ้าแม่ทับทิมและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกหลายองค์อันเป็นที่เคารพนับถือและกราบไหว้ของชาวระยอง ทั้งชาวไทยและชาวจีนเริ่มแรกได้สร้างเป็นอาคารไม้หลังคาเตี้ย ต่อมาในปี พ.ศ.2448 ได้ซ่อมแซมเปลี่ยนเป็นอาคารคอนกรีตมีชื่อเป็นทางการว่าศาลเจ้าจู๋นุ้ยเหนียวตั้งอยู่ที่ถนนยมจินดาตำบลท่าประดู่ อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง¹⁹ ที่ศาลเจ้าแม่ทับทิมมีระฆังผลิตในปี พ.ศ.2441 จักรพรรดิชิงกวงซวี(GuangXu) ราชวงศ์ชิงมอบให้ศาลเจ้านับเป็นศาลเจ้าที่มีหลักฐานว่ามีอายุเก่าแก่แห่งหนึ่งในภาคตะวันออก โรงเจเป่าฮกตั่วมีหลักฐานที่โรงเจระบุว่าสร้างในปี พ.ศ.2446 โรงเจเป่าฮกตั่วมีนายจิตติ พงศ์ไพโรจน์ เจ้าของโรงน้ำปลาทั้งซังหรือน้ำปลาทิพรสเป็นประธาน²⁰ ศาลเจ้าทั้งสองมีประวัติการซ่อมแซมตัวอาคารหลายครั้ง

ศาลเจ้าในภาคตะวันออกที่สำคัญคือ **วัดจีนประชาสโมสร** จังหวัดฉะเชิงเทรา วัดจีนประชาสโมสร เล่งฮกยี่ (龍福寺) ขยายมาจากวัดมังกรกมลาวาสในกรุงเทพมหานคร เริ่มสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพ.ศ. 2449 เป็นวัดจีนเก่าแก่แห่งศาสนาพุทธนิกายมหายาน ภายในวัดมีพระพุทธรูปที่หล่อด้วยกระดาษ เทพเจ้าแห่งโชคลาภไฉ่ซิงเอี้ย เจ้าแม่กวนอิม และเทพอื่น ๆ ภายในวัด เป็นวัดจีนเพียงแห่งเดียวในจังหวัดฉะเชิงเทรา มีระฆังใบใหญ่ของชาวจีนแต่จิวที่ได้สร้างขึ้น มีน้ำหนักกว่า 1 ตัน วัดจีนประชาสโมสรตั้งอยู่ที่ถนนสุขกิจ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา²¹ นายเทียนอิง แซ่ลี ต้นตระกูล วงศ์เชียรทอง และศรีเตียรอินทร์พร้อมภรรยาชื่อ เปี่ยมบริจาตที่คืนสร้างวัดนี้ครั้งแรก 5 ไร่ 3 งาน 80 ตารางวา โดยนมัสการพระคุณเจ้าสกลแห่งให้เป็นผู้อำนวยการสร้างภายหลังวัดมังกรกมลาวาสหรือวัดเล่งเน่ยยี่ที่กรุงเทพฯ ²²

วัดอุภัยภาติการามหรือวัดชำปอกงเดิมเป็นวัดจีน ปัจจุบันเป็นวัดญวนในลัทธิมหายาน ภายในวัดมีวิหารลักษณะเหมือนศาลเจ้าเป็นที่ประดิษฐานของหลวงพ่โตหรือพระไถ่รัตนนายกที่ชาวจีนเรียกว่า เจ้าพ่อชำปอกง-ต้าจง เป่า เตียน วัดอุภัยภาติการามสร้างโดยขุนพิพิธพานิชกรรมเมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ

พระราชดำเนินทอดพระเนตรวัดนี้ ได้พระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงวัด 200 บาทและพระราชทานนามวันนี้ว่า วัดอุภัยภาติการาม พระราชทานนามพระพุทธรูปจำลองแบบหลวงพ่โตวัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยาว่า พระพุทธไตรรัตนนายก²³ ตามประวัติเล่าไว้ว่ามีเศรษฐี 2 พ่อลูกเป็นชาวตลาดบ้านใหม่มีใจศรัทธาหลวงพ่โตวัดพนัญเชิงจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นอย่างมาก ในปี พ.ศ. 2449 จึงได้สละทรัพย์สร้างซำปอกงโดยจำลองมาจากที่วัดพนัญเชิงวรวิหารและสละที่ดินใกล้ตลาดบ้านใหม่เพื่อสร้างเป็นที่ประดิษฐาน ซำปอกงที่สร้างมีขนาดหน้าตัดกว้าง 6.50 เมตร สูงประมาณ 12 เมตร²⁴

ศาลเจ้าที่สำคัญในภาคตะวันออก

ศาลเจ้าแม่ทับทิมจังหวัดระยองสร้างในปี พ.ศ.2421

ศาลเจ้าที่สำคัญในภาคตะวันออก

โรงเจเป่าฮกตั้วจังหวัดชลบุรี สร้างเมื่อ พ.ศ.2446

วัดจีนประชาสโมสรจังหวัดฉะเชิงเทราสร้างเมื่อ พ.ศ.2449

วัดอภัยภาติการาม จังหวัดฉะเชิงเทราสร้าง พ.ศ.2449

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือประกอบด้วยพื้นที่ 8 จังหวัดคือ ชลบุรี ฉะเชิงเทรา ระยอง จันทบุรี ตราด ปราจีนบุรี นครนายกและสระแก้ว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 500 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของเมืองท่าชายฝั่งทะเลเมื่อประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว ชาวจีนได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานชายฝั่งทะเลในชุมชนต่าง ๆ ประปนกับชาวไทยและชนพื้นเมืองอื่น ๆ เช่น มอญ กระเหรี่ยง กูลา ไทยมุสลิม ลาว และชอง ชาวจีนได้หล่อหลอมวัฒนธรรมเข้ากับชาวไทยและชนพื้นเมืองอย่างสมานฉันท์ไม่มีความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมจีนและวัฒนธรรมไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศาลเจ้าเป็นศูนย์กลางของชุมชนไทยเชื้อสายจีนในช่วงเวลาต่าง ๆ การสร้างศาลเจ้าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์การตั้งชุมชนอย่างหนึ่ง ศิลปวัฒนธรรมจีนมักจะปรากฏในศาลเจ้าเนื่องจากชาวไทยเชื้อสายจีนชอบทำกิจกรรมในศาลเจ้าในชนบทที่เป็นที่สิงสถิตของวิญญาณและผี เช่นเดียวกับศาลเจ้าในเมือง การศึกษาเรื่องศาลเจ้าจึงเป็นเรื่องศึกษาหลักฐานประวัติศาสตร์ชุมชนอย่างหนึ่ง

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาแนวความคิด ความสำคัญของวัฒนธรรมของคนไทยเชื้อสายจีนประเภท สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ภาษาและวรรณกรรมที่ศาลเจ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสำหรับเป็นแหล่งการเรียนรู้เพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กรอบแนวคิดการวิจัย

สมมุติฐานการวิจัย

ศาสนาพุทธนิกายมหายาน ศาสนาเต๋า ศาสนาขงจื้อ ภูมิปัญญาจีนมีอิทธิพลกำหนด วัฒนธรรมจีนที่ศาลเจ้าของคนไทยเชื้อสายจีนในภาคตะวันออก

ขอบเขตการวิจัย

-ขอบเขตด้านการศึกษา เนื้อหาข้อมูล ศึกษาวัฒนธรรมจีนประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ภาษาและวรรณกรรมที่ปรากฏในศาลเจ้าภาคตะวันออก

-ขอบเขตด้านพื้นที่ ศึกษาศาลเจ้าในภาคตะวันออกคือ จังหวัดชลบุรี จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดจันทบุรี จังหวัดตราด จังหวัดระยอง จังหวัดนครนายก จังหวัดสระแก้ว และจังหวัด ปราจีนบุรี

-ขอบเขตด้านช่วงเวลา วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2555- วันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ.2556

-ขอบเขตด้านประชากร ศึกษาศาลเจ้าในจังหวัดชลบุรีจำนวน 19 แห่ง ฉะเชิงเทรา 6 แห่ง จันทบุรี 6 แห่ง ตราด 5 แห่ง ระยอง 6 แห่ง นครนายก 3 แห่ง สระแก้ว 3 แห่ง ปราจีนบุรี 3 แห่ง รวม 51 ศาลเจ้า จากศาลเจ้าทั้งหมดในภาคตะวันออกจำนวน 146 ศาลเจ้า (ดูรายละเอียดใน ภาคผนวกที่ 1ประกอบ)

คำสำคัญ

ศาลเจ้าหมายถึงศาลหลักเมือง ศาลเจ้า โรงเจ มุลนิธิ วัดจีนและศาสนสถานที่มี ศิลปวัฒนธรรมจีนเป็นอาคารที่ประดิษฐานรูปเคารพตามความเชื่อของคนไทยเชื้อสายจีนไป สักการะบูชาเป็นศูนย์กลางทำกิจกรรมของชุมชนและเป็นแหล่งท่องเที่ยว

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เพื่อจัดระบบสารสนเทศแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมคนไทยเชื้อสายจีนประเภท สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ภาษาและวรรณกรรมที่ศาลเจ้าสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาเป็นแหล่งการเรียนรู้สำหรับการท่องเที่ยว และเพื่อให้ผู้ที่ไปสักการบูชารูปเคารพได้เข้าใจ ความหมายของศิลปวัฒนธรรมดังกล่าว อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์และพัฒนาศิลปวัฒนธรรมจีน ที่ศาลเจ้าอย่างยั่งยืน

ขั้นตอนการดำเนินงาน

1.ศึกษาข้อมูลเอกสาร กรณีที่มีภาษาจีนมีผู้ทำหน้าที่ล่ามแปลภาษาจีนประกอบด้วยผู้อ่าน อักษรจีน Mr. Ai Hongpei –อ้าย หงเหย และ Mr. Sun Fiehan –ซุ่น เฟียหาน ผศ. ดร.กนกพร ศรี ญาณลักษณ์ นิสิตผู้ประสานงาน นางสาวสุภารัตน์ แพรรังกุล และ นางสาวสิริรัตน์ วงศ์ศิริ รัตนกุล คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ Mrs. Ni Yu นิสิตปริญญาโทบริหาร ศิลปวัฒนธรรม และ Mr.Pan Ziyao นิสิตปริญญาเอกบริหารศิลปวัฒนธรรม คณะศิลปกรรม ศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

2.เก็บข้อมูลภาคสนาม

3.ประมวลผลแยกประเภทข้อมูล

4.วิเคราะห์ข้อมูล

5.เขียนรายงาน

เชิงอรรถ

¹ กุลศิริ อรุณภักย์, ศาลเจ้า ศาลจีนในกรุงเทพฯ ๑ กรุงเทพฯ ๑ : มิวเซียมเพรส, 2553 หน้า 16-17

² เจิ้งเหอมีชื่อว่า "ซานเป่า-ซันเป่า" แซ่หม่า เกิดที่มณฑลยูนนาน ซึ่งเป็นเขตแดนของมองโกลทางตอนใต้ของประเทศจีน เกิดปี พ.ศ.1914 (ค.ศ.1371) มีชื่อมุสลิมเป็นภาษาอาหรับว่า มุฮัมมัด อับลดุลบับบาร์ เกิดในตระกูลขุนนางมุสลิม เซมูร์ เป็นลูกหลานชนชั้นที่หกของซัยยิดอัญญาลซัมมุดดีนอุมร์ ผู้ปกครองมณฑลยูนนานผู้ลี้ภัยมาจากบุงคอรอในอุซเบกิสถาน แซ่หม่า มาจากมาตุสุ (มาสีหุ) บุครคนที่ 5 ของซัยยิดอัญญาลซัมมุดดีนอุมร์ บิดาของเจิ้งเหอมีนามว่ามีระเกกิน ปู่มีนามว่ากระอมุดดีนได้ไปทำพิธีฮัจญ์ในมักกะหุ จึงได้พบเห็นผู้คนจากทุกสารทิศ ก่อนหน้านั้นแซ่หม่าเรียกว่าหม่าเหอเจิ้งเหอมีพี่น้อง 5 คนเป็นชาย 1 คน หญิง 4 คน เมื่อหม่าเหออายุได้ 12 ปี ตรงกับช่วงที่กองทัพของจักรพรรดิหงหวู่หรือจูหยวนจาง ปฐมราชวงศ์หมิงนำกำลังทัพเข้ามาขับไล่พวกมองโกลที่มาตั้งราชวงศ์หยวนออกจากประเทศจีน เข้ายึดครองยูนนานเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรหมิงได้สำเร็จ ในเวลานั้นหม่าเหอถูกจับตอนเป็นขันทีมีหน้าที่รับใช้เจ้าชายจูตี้จนได้รับความไว้วางใจอย่างสูง ช่วงสงครามแย่งชิงบัลลังก์ระหว่างเอี้ยนหวังจูตี้กับหมิงฮู่ตี้ กษัตริย์ที่สืบราชบัลลังก์ต่อจากหมิงไท่จู เจิ้งเหอมีส่วนสำคัญช่วยให้จูตี้ได้รับชัยชนะขึ้นสู่บัลลังก์เป็นจักรพรรดิหมิงเจิงจูมีชื่อรัชกาลว่า "หย่งเล่อ" และได้รับการสนับสนุนเป็นหัวหน้าขันที ต่อมาได้รับพระราชทานแซ่เจิ้งจึงเรียกขานว่า "เจิ้งเหอ" แต่ชื่อที่รู้จักกันดีก็คือ "ซันเป่ากง" หรือ "ซำปอกง" (三寶公/三宝公)

³ ต้วน ลี เชิง และ บุญยิ่ง ไร่สุขศิริ, ความเป็นมาของวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย กรุงเทพฯ ๑ : บริษัท ส่องสยาม จำกัด 2543 หน้า 222-223

⁴ ศาสตราจารย์สุชาติ เกาทองสัมภานันท์ นายประมวล ชำนาญชานันท์ อายุ 83 ปี เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ.2552 นายประมวล ชำนาญชานันท์ให้ข้อมูลว่าบริเวณนี้เดิมเป็นสะพานยาวน้ำขึ้นถึงศาลเจ้าพ่อหลักเมือง มีป่าโกงกาง ป่าแสมถึงหน้าแก่งมีการซ่อมเป็นระยะ ๆ ศาลหันหน้าลงทะเล ข้างศาลมีต้นโพธิ์ใหญ่ 1 ต้น หลังศาลมีบ่อน้ำ 1 บ่อ ชาวบ้านเรียกว่าบ่อศาลเจ้า หน้าศาลมีสะพานยาวพุ่งตรงไปทะเล สะพานนี้มีชื่อว่าสะพานยาวคือยาวกว่าทุกสะพานในสมัยนั้น จึง

เป็นทำนองส่งสินค้าติดต่อกันไปมากับต่างจังหวัดอีกด้วย ต่อมาเมื่อเรือสะพานกลายเป็นซอยมีชื่อใหม่ว่าซอยที่สามารคซึ่งแปลว่าทางยาวความหมายเหมือนเดิม เดิมศาลมิงงานประจำปีคือประเพณีกองข้าวเข้าทรงในวันขึ้น 6 ค่ำเดือน 6 เป็นเวลาติดต่อกัน 3 วัน ตอนเช้ามีการเข้าทรงทำพิธีกองข้าวที่ข้างคลองบางปลาสร้อย ประเพณีกองข้าวก็เริ่มจากศาลหลักเมืองนี้เป็นแห่งแรกของจังหวัดชลบุรี ศาลนี้บูรณะครั้งที่ 1 พ.ศ.2492 ด้วยงบประมาณเทศบาลเมืองชลบุรี ครั้งที่ 2 บูรณะ พ.ศ.2534-2542 ด้วยงบประมาณของประชาชน

⁵รูปภาพในภาคผนวก 2 ประกอบ

⁶<http://www.phuketvegetarian.com/borad/data/6/0091-1.html> เข้าถึงเมื่อวันที่ 3 มกราคม 2556

⁷จี.วิลเลียม สกินเนอร์, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. **สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2548, หน้า 132

⁸ บุญเดิม พันรอบ ,”วัฒนธรรมจีนที่ศาลหลักเมืองในภาคตะวันออก” วารสารศิลปกรรมบูรพา มิถุนายน-พฤศจิกายน 2555 หน้า 58-74

⁹รูปภาพในภาคผนวกที่ 2 ประกอบ

¹⁰<http://rb-history.blogspot.com/2011/02/blog-post.html> เข้าถึงเมื่อวันที่ 10 มกราคม 2556

¹¹ภาพถ่ายจากการเก็บข้อมูลภาคสนามในภาคผนวกที่ 2 ประกอบ

¹²http://khlungthailand.blogspot.com/2012/12/blog-post_17.html เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 มกราคม 2556

¹³รูปภาพในภาคผนวก 2 ประกอบ

¹⁴http://www.tourin thai.com/sitetravel/travel-detail.php?travel_id=181 เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 มกราคม 2556

¹⁵<http://www.thaigoodview.com/node/88043> เข้าถึงเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2556

¹⁶ จี.วิลเลียม สกินเนอร์, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ, แหล่งเดียวกัน หน้า 139

¹⁷ ต้วน ลี เซิง และ บุญยิ่ง ไร่สุขศิริ, แหล่งเดียวกัน หน้า 254-256

¹⁸ จี.วิลเลียม สกินเนอร์, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ, แหล่งเดียวกัน หน้า 131-132

¹⁹ <http://www.rayong-culture.org/vdn/index.php?c=showitem&item=497> เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2556

²⁰ จากการสัมภาษณ์คุณครูแววมณี ทิพย์ประยูร อายุ 70 ปีคนดูแลโรงเจ บุญเดิม
พันรอบ ผู้สัมภาษณ์

²¹ th.wikipedia.org/wiki/ เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2556

²² อังคณา แสงสว่าง บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง
พ.ศ.2398-2475 กรุงเทพฯ ฯ :ปริชญานิพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ การศึกษา
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ พ.ศ.2550 หน้า 138

²³ อังคณา แสงสว่าง แหล่งเดียวกัน หน้า 138-139

²⁴ www.thaipackagetour.com เข้าถึงเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2556